Poznámky k druhu *Scabiosa lucida* s. l. v Karpatech

Notes on the species *Scabiosa lucida* s. l. in the Carpathians

Jindřich Chrtek

Chrtek J. (1985): Poznámky k druhu *Scabiosa lucida* s. l. v Karpatech. [Notes on the species *Scabiosa lucida* s. l. in the Carpathians.] — Preslia, Praha, 57 : 199—203.

Scabiosa lucida Vill. s. l. comprises *Scabiosa lucida* subsp. *lucida* and subsp. *calcicola* Blonski in the West Carpathians, and *Scabiosa pseudobanatica* (Schur) Chrtek subsp. *pseudobanatica* and subsp. *barbata* (Nyárády) Chrtek in the East Carpathians. *Scabiosa pseudobanatica* differs from *S. lucida* in having long ciliae on the margins of involucral bracts.

Botanické oddělení Národního muzea, 252 43 Průhonice, Československo.

Při zpracování rodu *Scabiosa* L. pro „Flóru Slovenska" jsem se seznámil se zajímavými problémy, týkající se některých druhů rodu. Jedním z nich byly taxonomické, nomenklatorické a fytogeografické otázky druhu *Scabiosa lucida* Vill. s. l. v Karpatech, především slovenských.

Na vápencích středních a vyšších poloh Slovenska rostou (ze skupiny *Scabiosa lucida*) rostliny označované jako *Scabiosa lucida* Vill., *S. columbaria* L. subsp. *pseudobanatica* (Schur) Jáv. in Jáv. et Csapody, *S. lucida* Vill. subsp. *pseudobanatica* (Schur) Holub nebo jen *S. columbaria* L. Rostliny se vyznačují vyšším vzrůstem, větvenou lodyhou, lysými listy, přízemními listy na svrchní straně ± lesklými, zákrovními listeny poněkud delšími než květy, kališními osinami dlouhými, černohnědými až černými apod. Ve vysokohorských polohách západních Karpat najdeme potom *S. lucida* subsp. *lucida*, lišící se od předcházejícího taxonu jen kvantitativními znaky. Rostliny jsou nižšího vzrůstu, zpravidla nevětvené nebo chudě větvené, květy a květenství mají větší a listy na svrchní straně zpravidla nápadně lesklé.

Větší pozornost si vyžádala prvá subspecie, označovaná, jak jsem se již zmínil, nejčastěji epitetem „*pseudobanatica*". Poprvé byl tento taxon popsán z Transylvánie pod jménem *Asterocephalus Pseudo-banaticus* Schur (Schur 1866 : 300) a byl charakterizován především těmito znaky: „Foliis radicalibus . . ., caulinis . . .; omnibus glabris. — Capitulis florentibus semiglobosis, 10—12 lin. diam., fructiferis globosis. Floribus speciosis purpureis radiantibus suaveolentibus. Involucri foliolis lanceolato-subulatis, uninerviis, margine longe ciliatis capitulum florentem aequantibus denique reversis. Setis calycis interioris 5 subulatis glabriusculis atro-fuscis; coronam quinquiis excendentibus. Caulis 2—3 ped. erectus, virgato-ramosus glaber, internodia 3—5 longissima, nodi prominentes".

Z popisu jasně vyplývá, že se jedná o rostliny vyššího vzrůstu, větvené, lysé, se zákrovními listeny dlouze brvitými, ± tak dlouhými jako květy.

Simonkai (1886 : 296) přiřadil Schurův taxon k druhu *Scabiosa banatica* Waldst. et Kit. Později pak Jávorka (1925 : 1064) k druhu *S. columbaria*

L., avšak bez bližšího taxonomického ohodnocení. Teprve v díle Jávorka et Csapody (1933 : 496) jej hodnotí jako subspecii. Toto pojetí bylo velmi často uznáváno, např. Dostál 1958 : 612, 1982 : 202, Soó 1966 : 543, 1980 : 347; Jasiewicz 1976 : 73 apod. Méně často je Schurův taxon považován za varietu — *S. columbaria* L. var. *pseudobanatica* (Schur) Nyárády (cf. např. Prodan 1961 : 683). Májovský et al. (1970 : 57) považují za vhodnější přeřadit subsp. *pseudobanatica* k druhu *S. lucida*. Holub (1983 : 205) zastává podobný názor a provádí i platnou kombinaci — *S. lucida* Vill. subsp. *pseudobanatica* (Schur) Holub.

Porovnáme-li rostliny ze Slovenska se Schurovým popisem, zjistíme určité rozpory, které jsou nejnápadnější v odění zákrovních listenů. Slovenské rostliny, označované jako subsp. pseudobanatica, ale i jako subsp. lucida, nemají zákrovní listeny na okraji odstále brvité, ale nanejvýše přitiskle chlupaté. Při studiu herbářového materiálu (PR, PRC, BP) bylo zjištěno, že rostliny vzhledově podobné rostlinám slovenským, avšak se zákrovními listeny na okraji odstále brvitými, se objevují až ve východní polovině Zakarpatské oblasti Ukrajinské SSR (okolí Trebušan, Jasiny apod.) a v Rumunsku. V západní části Zakarpatské oblasti Ukrajinské SSR (např. v okolí vrchu Pikuj) rostou ještě rostliny zcela shodné ve všech znacích se slovenskými. Je zajímavé, že i vysokohorské, východokarpatské populace (označované někdy jako *S. lucida* subsp. *barbata* Nyárády, *S. opaca* Klokov) mají též zákrovní listeny dlouze brvité.

Z tohoto stručného přehledu vidíme, že slovenské rostliny nejsou totožné se Schurovým druhem popsaným z Transylvánie, a že je proto nutné pro slovenské rostliny, doposud označované jako „*pseudobanatica*" nalézti jiné správné pojmenování.

Slovenské rostliny upoutaly již pozornost K. Tocla, tehdejšího asistenta Národního muzea, který v roce 1898 podnikl exkurzi na Slovensko a v okolí Dobšiné (in margine silvarum prope Pusté Pole ad oppidum Dobšina copiosissima) nalezl rozsáhlé populace rostlin, které nemohl přiřadit ani k *S. lucida* ani *S. columbaria* a proto se rozhodl po zhodnocení jednotlivých morfologických znaků popsat tyto rostliny jako nový druh *S. calcarea* Tocl. Typus je uložen v herbářích botanického oddělení Národního muzea (PR). Závěrem v rozsáhlé poznámce ke svému novému druhu praví (Tocl 1901 : 10): „Hieraus folgt, dass diese Rasse mit keiner der genannten Arten identificiert werden kann; höchstens könnte man sie neben *Sc. lucida* Vill. als Subspecies hinstellen".

Na Toclův druh reagoval velmi rychle Blonski (1905 : 38) když píše: „*Scabiosa calcarea* Tocl . . . quae ex ipso inventore *S. lucidae* Vill. proxima est, ut pro illius subspecies haberi potest, longe differt a *Scabiosa calcarea* Albow (Prodromus Florae Colchicae 1895 p. 127), quae nisi speciem distinctam Florae Caucasi propriam sistit, inter varietates *S. ochroleucae* L. secundum beatum Albow ponenda est. Quare horum homonymorum recentius, i. e. nomen Toclianum in alliud non minus apte stationem plantae significam mutandum: nomen tale erit: *Scabiosa calcicola* Mihi vel *S. lucida* Vill. subsp. (var. ?) *calcicola* Mihi.

Scabiosa calcarea (Alb.) Sulak. však byla v druhové hodnotě publikována až v roce 1927 (do té doby byla považována za odrůdu druhu *S. ochroleuca* L. V současné době je hodnocena jako synonymum druhu *Scabiosa imeretica* (Somm. et Lev.) Sulak. (cf. Bobrov 1957 : 78).

Toclův článek upadl záhy v zapomenutí a ani Sillinger (1926), který podrobně studoval vztahy mezi vysokohorskými populacemi *S. lucida* a populacemi z nižších poloh, tehdy označovaných většinou jako *S. columbaria* L. se o Toclově práci nezmiňuje. Sillinger na základě studia herbářového materiálu a pozorování v přírodě dochází k závěru, že mezi oběma druhy existuje plynulá škála přechodů. Závěrem říká (1926 : 59—60): „*Scabiosa columbaria* vykazuje variace často velmi nápadně se různící. Spojením druhů *S. columbaria* L. a *S. lucida* Vill. klesla by *S. lucida* Vill. na pouhou subspecii; *S. columbaria* L. by se pak dala rozdělit na několik subspecií, které by se mohly postavit vedle subsp. *S. lucida*".

Sillingerův názor je v podstatě správný. Jak jsme se již zmínili, jsou uvnitř druhu *S. lucida* v západních Karpatech rozdíly mezi subspeciemi pouze kvantitativního rázu. Ani znaků v kýlnatosti nebo nekýlnatosti kališních osin, často v literatuře uváděných, nelze bezpečně použít.

Z uvedeného vyplývá, že pro studované západokarpatské populace, označované doposud nejčastěji jako „*pseudobanatica*" máme k dispozici dvě jména — a to *Scabiosa calcarea* Tocl a *Scabiosa lucida* Vill. subsp. *calcicola* Blonski, které bylo publikováno jako jedno z alternativních jmen druhu *S. calcicola* Blonski (alternativní jména jsou neplatně publikována až od roku 1953). Jména *S. calcicola* Blonski nelze použít, protože je neoprávněné, illegitimní a to jako nadbytečné v době publikace. Vzhledem k tomu, že západokarpatské rostliny jsou považovány za subspecii druhu *S. lucida*, je nutné použít k jejich označení *Scabiosa lucida* Vill. subsp. *calcicola* Blonski.

Poněkud odchylná je situace ve východních Karpatech. Vysokohorské, východokarpatské populace jsou oddělovány od *S. lucida* jako samostatný druh (*S. opaca* Klokov) nebo subspecie (*S. lucida* subsp. *barbata* Nyárády) nebo jsou považovány za *S. lucida* Vill. (Bobrov 1978). Oddělení východokarpatských populací je zcela oprávněné, protože se od západokarpatských liší oděním (jsou zpravidla celé bíle přitiskle chlupaté) a hlavně mají zákrovní listeny dlouze odstále brvité. Bíle přitiskle chlupaté rostliny můžeme ojediněle pozorovat i v západních Karpatech, nikdy však nemají tyto rostliny dlouze brvité zákrovní listeny. Na vysokohorské populace v nižších polohách navazují populace druhu *Scabiosa pseudobanatica* (Schur) Chrtek comb. nova (Bas.: *Asterocephalus Pseudo-banaticus* (Schur, Enum. Pl. Transsil. 1866 : 300), rostoucí od východní poloviny Zakarpatské oblasti Ukrajinské SSR do Rumunska. Mezi *S. pseudobanatica* a vysokohorskými populacemi existují plynulé přechody; proto se také domnívám, že se jedná o jeden druh — *Scabiosa pseudobanatica*, který je možno rozdělit ve dvě subspecie. V nižších polohách roste subsp. *pseudobanatica* (rostliny vyššího vzrůstu, větvené, s květy a květenstvím menším než u vysokohorských populací). Ve vysokohorských polohách pak roste *S. pseudobanatica* subsp. *barbata* (Nyárády) Chrtek comb. nova (Bas.: *Scabiosa lucida* Vill. subsp. *barbata* Nyárády Enum. Pl. Cheii Turzii, 281, 1939), vyznačující se nižším vzrůstem a většími květy a květenstvím a často též bělavými přitisklými chlupy na lodyhách a listech.

Velmi zajímavé rostliny rostou ve Slovenském krasu na jv. Slovensku. Jsou nápadné vysokým vzrůstem, bohatě větvenou lodyhou a často i světle zbarvenými květy. Zákrovní listeny nejsou dlouze odstále brvité, ale mnohdy jsou nápadně dlouhé a zejména v mladých květenstvích výrazně přesahují květy. Někteří starší autoři ztotožňovali tyto srostliny s druhem *S. banatica* Waldst. et Kit. Tomuto druhu jsou skutečně podobné, přesto je však nelze s ním jednoznačně ztotožnit. Do té doby než bude definitivně rozhodnuto o jejich taxonomické hodnotě, přiřazuji

je k *S. lucida* subsp. *calcicola* Blonski. V herbářích katedry botaniky vyšších rostlin University Karlovy je jediná položka (in rupibus calcar. Havraní skály dict., in valle Zadielská dolina, alt. 400 m, 21. VII. 1927, J. Dostál, PRC), kde je jedna celá rostlina (na první pohled dělá dojem, že je virozní) s chlupatými listy i lodyhami. Také zákrovní listeny jsou dlouze odstále brvité. V tomto případě není však vyloučeno, že se jedná o záměnu schéd a proto, dokud nebude k dispozici větší množství materiálu z této lokality, tuto rostlinu zatím nehodnotím.

SOUHRN

Při studiu druhu *Scabiosa lucida* Vill. s. l. v Karpatech byly zjištěny některé zajímavé skutečnosti:

1. V západních Karpatech roste ve vysokohorských polohách *S. lucida* subsp. *lucida*, v nižších potom *S. lucida* subsp. *calcicola* Blonski, která se od subsp. *lucida* odlišuje vyšším vzrůstem, bohatěji větvenou lodyhou, menšími květy a květenstvím a často méně lesklými listy. *Scabiosa pseudobanatica* (Schur) Chrtek v západních Karpatech neroste.

2. Ve vysokohorských polohách východních Karpat roste *Scabiosa pseudobanatica* subsp. *barbata* (Nyárády) Chrtek (syn.: *S. opaca* Klokov) a v nižších *S. pseudobanatica* subsp. *pseudobanatica*, lišící se od subsp. *barbata* vyšším vzrůstem, bohatěji větvenou lodyhou, menšími květy a květenstvím a zpravidla lysou až olysalou lodyhou a listy. *S. pseudobanatica* se liší od *S. lucida* především dlouze brvitými zákrovními listeny.

SUMMARY

The examination of *Scabiosa lucida* s. l. has brought to light the following facts: 1. *Scabiosa lucida* Vill. subsp. *lucida* is confined to high mountains in the West Carpathians, while, in lower altitude, *Scabiosa lucida* subsp. *calcicola* can be found. This latter taxon differs from the type by higher growth, more branched stems, smaller flowers and inflorescences. *Scabiosa pseudobanatica* (Schur) Chrtek does not occur in the West Carpathians.

2. In the East Carpathians, *Scabiosa pseudobanatica* subsp. *barbata* (Nyárády) Chrtek grows in high mountains, and subsp. *pseudobanatica* occurs in lower altitudes.

Subspecies *pseudobanatica* differs from subsp. *barbata* by higher growth, more branched stems and smaller flowers and inflorescences, further by mostly glabrous or subglabrous stems and leaves. *Scabiosa lucida* and *S. pseudobanatica* differ from each other particularly in the hairiness of involucral bracts. In *S. lucida* the margins of them are glabrous or appressed hairy, in *S. pseudobanatica* longly ciliate.

LITERATURA

Blonski F. (1905): Kleine Mitteilungen. Scabiosa calcarea Tocl. — Magy. Bot. Lap., Budapest, 4 : 38.

Bobrov E. G. (1957): Scabiosa L. — In: Flora SSSR 24 : 56—91. — Moskva, Leningrad.

— (1978): Scabiosa L. — In: Flora evropejskoj časti SSSR 3 : 44—46. — Leningrad.

Dostál J. (1958): Klíč k úplné květeně ČSR, ed. 2. — Praha.

— (1982): Seznam cévnatých rostlin květeny československé. — Praha-Troja.

Holub J. (1983): Reclassifications and new names for some European phanerogams. — Folia Geobot. Phytotax., Praha, 18 : 203—206.

Jasiewicz A. (1976): Scabiosa L. — In: Flora Europaea 4 : 68—74. — Cambridge.

Jávorka S. (1925): Magyar flora. — Budapest.

Jávorka S. et Csapody V. (1933): Iconografia florae partis austro-orientalis Europae centralis. — Budapest.

Klokov M. V. (1974): Nekotorye vidy upominaemye v literature, no do sich por ne opisannye. — Nov. Sist. Vyss. Nizš, Rast., Kiev, 1974 : 98—117.

Májovský J. et al. (1970): Index of chromosome numbers of Slovakian Flora 2. — Acta Fac. Rer. Natur. Univ. Comen.-Bot., Bratislava, 18 : 45—60.

Prodan I. (1961): Scabiosa L. — In: Flora Republicii Populare Romine 8 : 676—685. — Bucuresti.

Schur J. F. (1866): Enumeratio plantarum Transsilvaniae. — Vindobonae.

Sillinger P. (1926): Některé poznámky o poměru mezi Scabiosa columbaria L. a Scabiosa lucida Vill. — Preslia, Praha, 4 : 57—60.

Simonkai L. (1886): Enumeratio florae Transsilvanicae vasculosae critica. — Budapest.
Soó R. (1966, 1980): A Magyar flóra és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyve 2 et 6. — Budapest.
Tocl K. (1901): Ein Beitrag zur Flora Nordungarns. — Věstn. Král. Čes. Společ. Nauk, ser. math.-natur. 1901/27 : 1—19.

Došlo 20. června 1984

G. Krüssmann:

Handbuch der Nadelgehölze

2. neubearbeitete Auflage, Verlag Paul Parey, Berlin und Hamburg 1983, 396 str., 231 obr. (včetně mapek), 457 foto + 97 foto bar., cena váz DM 290. (Kniha je v knihovně ČSBS.)

Známý zkušený dendrolog Gerd Krüssmann krátce před svou smrtí téměř dokončil toto druhé přepracované vydání své příručky o nahosemenných dřevinách. Již první vydání, které vyšlo v r. 1971, představovalo významný úspěch autorovy dendrologické spisovatelské činnost; nyní byl text doplněn asi o 300 nových taxonů (hlavně nových kultivarů z USA, Anglie a Holandska) a zároveň bylo nově sestaveno ilustrační vybavení knihy fotografiemi. U jednotlivých druhů byly doplněny a upraveny údaje o jejich mrazuvzdornosti a k této problematice byly k úvodnímu textu nově připojeny 2 mapky (Evropa a střední Evropa) s vymezením příslušných stupňů klimatického členění území.

Celkově kniha zpracovává 57 rodů s c. 570 druhy a 2100 kultivary. Samotné zpracování rodů, druhů a kultivarů je abecední. Systematické rozčlenění do čeládí a rodů je provedeno v úvodní části knihy. U každé jednotky (rod, druh, kultivar či infraspecifický taxon) je podán popis, u druhů a kultivarů odkazy na obrázky v literatuře (pomocí velmi krátkých citací), u kultivarů jsou uvedeny údaje o původu, době zavedení a stanovištním využití. Speciální literatura je připojena na konci textu o rodech. K determinačním účelům slouží zčásti klíče, tabulky význačných znaků a bohatá ilustrační stránka knihy (v tomto případě hlavně perokresby). Fotografie zachycují převážně habity rostlin (druhů a jejich kultivarů); jsou mezi nimi ojediněle zastoupeny i fotografie z našich parků (Průhonice, Žehušice, Mlyňany) i našich autorů (Benčať, Hieková). O rozšíření dávají určitou představu mapky, zachycující však většinou jen rozšíření rodů.

Z pojednávaných rodů jsou nejrozsáhlejší *Podocarpus* (102 druhů) a *Pinus* (101); z dalších pak *Juniperus* (58), *Abies* (52), *Picea* (44) a *Ephedra* (26). Největší počet kultivarů je popsán v rodě *Chamaecyparis* (390), z toho jen u *Ch. lawsoniana* je uvedeno 240 kultivarů; další vyšší počty kultivarů jsou u rodů *Juniperus* (287), *Picea* (242), *Pinus* (234), *Abies* (170), *Taxus* (142) a *Thuja* s. l. (138). I takový reliktní a málo variabilní druh jako *Ginkgo biloba* má v této knize uvedeno 12 kultivarů. Úplnost zpracování v tomto smyslu je příslovečně německy důkladná; při zběžném prohlédnutí postrádám jen zmínku o (taxonomicky nejasném) *Larix sudetica*.

V závěru díla je uveden terminologický slovníček (hlavně termíny z oblasti popisné morfologie), určovací klíč na rody, přehled synonym, přehled německých jmen a seznam hlavních sbírek jehličnanů (pro ČSSR jsou uvedeny Lednice, Mlyňany, Průhonice a Žehušice).

Autorova dendrologická zkušenost (40 let práce), dlouhodobé studium jehličnanů (25 let), jeho návštěvy nejrůznějších míst v celém světě, spolupráce s významnými dendrologickými pracovníky i jeho úspěšnost v psaní dendrologických příruček mu poskytly možnost vytvořit dílo, jehož standard bude těžko nějakému jednotlivci překonat. Obrovské množství informací, jež dílo shrnuje, způsob jejich podání a bohaté i účelné vybavení ilustracemi staví tuto knihu na nejpřednější příčku světové dendrologické literatury, na níž se udrží jistě po delší dobu. Kniha je technicky velmi dobře vypravena a autorovi i nakladatelství je možno jen poděkovat za její vydání. Lze ji doporučit všem odborným pracovníkům v oborech dendrologie, zahradnictví, zahradní architektury i všem milovníkům dřevin, najmě jehličnatých.

J. Holub